

ДО ПРОБЛЕМИ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА В ЛІНГВІСТИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО)

У статті описано різновиди значення слова, які наразі є актуальними у лінгвістичних дослідженнях. Особлива увага приділяється символічному значенню онімів у віршах видатної української поетеси Л. Костенко. Крім символічного наповнення, до семантики онімів додаються й авторські конотації.

Ключові слова: найближче значення, лексикографічне, психологічно реальне й символічне значення, онім, апелятив.

Як відомо, наука про значення – семасіологія, або семантика – виникла в ХІХ ст. Упродовж всього століття ця наука лише спиналася на ноги [2, с. 98]. Але й сьогодні значення є об'єктом уваги не тільки лінгвістичної семантики, а й інших наук, зокрема, логіки, філософії, психології тощо. Таким чином, проблема значення є однією з найбільш складних і дискусійних у гуманітарних галузях знань [7, с. 185].

Метою статті є аналіз значення, у тому числі й символічного, у власних назвах вибраних поезій Л. Костенко з урахуванням авторських конотацій, які додаються до загальновідомої символіки.

О. Селіванова наводить ідеї як вітчизняних, так і зарубіжних науковців стосовно розуміння феномена значення. Ми звернули увагу на яскраву метафору, що ілюструє неможливість виокремлення фіксованого, раз і назавжди закріпленого у свідомості значення слова, бо такі значення – «це не мертві комахи, які можна приколотися шпильками, а живі метелики, що невловимо кружляють біля нас, або риби, які вислизують із рук, коли здається, що їх спіймали» [там само, с. 186].

Дослідники мають не тільки власне розуміння, визначення значення, а й оригінальні теорії, у яких звертають увагу на різні аспекти тлумачення цього феномена. Важливим для нашого дослідження є психологічний аспект, «у якому значення трактується як складне психічне (духовне) явище, що має дві сторони – індивідуальний зміст і колективний досвід, – або як складна психічна сутність, феномен, пов'язаний із чуттєво сприйнятим символом [8, с. 80-81].

Й. Стернін, порівнюючи значення і концепт, виділив у цих поняттях спільне й відмінне. Науковець зауважив, що і значення, і концепт мають когнітивну природу, обидва є результатом віддзеркалення дійсності. В той же час, значення – це, по-перше, тільки частина концепту, що виражена мовним знаком, яким регулярно користуються носії мови; по-друге, ця частина є комунікативно релевантною для конкретної лінгвокультурної спільноти [9, с.136]. Науковець справедливо вважає, що значення, яке зафіксовано у словниках, а в лінгвістиці отримало назву *системне*, слід називати *лексикографічним*. Таке значення, на думку дослідника, є штучно створеним лексикографами, які фактично апріорі виходять з того, що саме цей семантичний простір є важливим і частотним для носіїв мови. Однак численні психолінгвістичні експерименти, спостереження за текстами й повсякденною практикою слововживання свідчать про інше. Зокрема, що семантичний об'єм лексикографічного значення є значно меншим за реально існуюче у свідомості носіїв мови значення. У такому разі, вважає Й. Стернін, необхідним стає виділення *психологічно реального* значення, виявити й описати яке можна тільки в результаті глибокого аналізу всіх зафіксованих контекстів, у яких вживається дане слово. Це завдання, вважає Й. Стернін, є майже нереальним з технічної точки зору. Також психологічно реальне значення може бути виявлено й експериментальним шляхом, тобто проведенням комплексу психолінгвістичних експериментів з тим чи іншим словом [там само, с. 138].

Описуючи класичні й сучасні теорії сенсу і значення, Н. Акімова провела паралель між термінами, запропонованими Й. Стерніним, О. Залевською та О. Потебнею: «Не викликає сумнівів той факт, що найближче (за О. О. Потебнею), психологічно реальне (за Й. А. Стерніним) або психологічне (за О. О. Залевською) значення не збігається із словниковою дефініцією... і буде ширше лексикографічного» [1, с. 8].

Дискусійним є питання стосовно наявності значення у власних назвах. Тут ми орієнтуємось на ідеї Ю. Карпенка, який писав: «Що б не казали про семантику власної назви (вона є чи її не існує) – то голе теоретизування, а насправді власна назва містить незміряний, величезний обсяг інформації – треба тільки ту інформацію побачити самому й зуміти передати читачеві. Можливо, не існує більш вдячного мовного матеріалу для художньо - стилістичного використання, ніж власні назви» [5, с. 75]. Незважаючи на численні дослідження і самого Ю. Карпенка, і його учнів, науковець зауважив, що ономастичні глибини поетичних творів Л. Костенко безмежні [там само, с. 76].

Підтвердженням можуть бути і наші власні підрахунки. На першій сотні сторінок збірки вибраних творів Л. Костенко [6] ми зафіксували сімдесят сім власних назв, серед яких топонімів – 30, антропонімів – 12, міфонімів і діючих осіб у текстах усної народної творчості українців – 23, гідронімів – 10 і 2 теоніми.

Точно відтворюючи час і місце дії, поетеса поєднує сучасне з далеким минулим і намагається розгадати таємниці історії. Перед нами ціла галерея постатей у віршах Л. Костенко, і «поетеса щоразу прагне проникнути в людську душу, побачити те, що вело людину життєвою дорогою, що мучило її, підносило або кидало у прірву відчаю... Серед тих образів, які стають джерелом моральних сил і духовності в художньому світі Л. Костенко, бачимо Г. Сковороду, Т. Шевченка, М. Рильського, О. Довженка, О. Пушкіна, О. Блока, Л. Толстого, Б. Пастернака та визначних культурних діячів багатьох інших країн... [3, с. 35; 67].

Відомо, що феномен символу вивчали, починаючи з Арістотеля, філософи, культурологи, фольклористи і т.д. Кожний символ – полісемічний. Символічне значення не лежить на поверхні, воно, як правило, є імпліцитним поєднанням

когнітивного та лінгвального, або воно є тільки потенційним у психологічно реальному значенні кожної лексеми.

Д. Зеленін спробував хронологічно визначити появу символічної функції слова як особливого різновиду магічної функції. Це сталося, на думку науковця, на ранній стадії історії людства. Спочатку первісні люди захищали себе від демонів і злих духів знаряддями – оберегами. Крик, свист та інші шуми відлякували їх. І це вже був другий етап самозахисту людини. На третьому етапі знаряддя-обереги підміняються їхніми магічними символами. До цих трьох етапів можна віднести й мовні табу, які вважаються релігійними надбудовами... Символічна ж функція слова з'являється у період між виділенням першої найдавнішої функції – апотропеїчної, захисної, та другої – заклично-магічної функції... [4, с. 47; 54].

Коли йдеться про символічне значення у власних назвах авторських творів, слід пам'ятати, що таке значення – це продукт образно-чуттєвого типу мислення письменників чи поетів. Саме тому, до загальновідомого символічного значення онімів, як правило, додаються й авторські конотації. Наші предки вважали власне ім'я людини – частиною самої людини, через маніпуляції з іменами магічно впливали й на носіїв цих імен. Наявність символічного значення, або проявлення символічної функції слова, в тому числі й оніма, залежить також і від екстралінгвальних чинників і, перш за все, наскільки відомою є чи була людина, і чи залишилося її ім'я в історії країни або людства в цілому.

Проілюструвати трансформації, що відбуваються у символічних значеннях онімів у поетичних творах Л. Костенко, дозволяють методи когнітивної та лінгвокультурологічної інтерпретації, які ґрунтуються на реальних знаннях як ментальних утвореннях про носія того чи іншого імені, закріплених у мовних проявах.

Загальновідомим є фразеологізм *нитка Аріадни*, пов'язаний з античною міфологією. Саме Аріадна, дочка критського царя, допомогла Тесею перемогти Мінотавра, якому жителі Афін жертвували по сім юнаків і дівчат. Аріадна дала Тесею клубок ниток та гострий меч. Тесею прив'язав один кінець нитки біля входу в лабіринт і пішов заплутаними ходами. Після перемоги він вийшов сам і вивів приречених на смерть. Отже, фразеологізм *нитка Аріадни* набув значення: *дороговказ, провідна нитка, порятунок*.

У вірші «Пастораль ХХ сторіччя» Л. Костенко розповідає про загибель трьох хлопчиків-пастушків, які підірвалися на гранаті, що залишилася з часів війни, а діти – *кирпаті сільські аргонавти* – вирішили її розібрати. Після трагедії *ніяка в житті Аріадна вже не виведе з горя отих матерів...* [6, с. 32].

Значення фразеологізму *нитка Аріадни* в авторському контексті звужується до значення міфоніма *Аріадна*, який, у свою чергу, набуває авторських конотацій: вихід з важкого психічного стану.

Міфонім *аргонавти* – ті, хто відплив на кораблі «Арго» у Колхиду за золотим руном, символічно означає людей, які шукають пригоди, відправляючись у небезпечні мандри. В тексті вірша це символічне значення апелятива розширюється до значення дітей, яких приваблює все невідоме, цікавить устрій незнайомих предметів, і яким ще невідомі поняття «безпека й небезпека».

Зазнало трансформацій і символічне значення оніма *Афродіта* – богиня кохання й краси у контексті вірша «Прощай, морська королева...» [6, с. 55]. Ця богиня народилася з морської піни, в яку попала крапля крові Урана. Звідси й прізвисько богині – «пінонароджена», що дало можливість Л. Костенко перенести це символічне значення на

морську корову: *Чи нафта розплилась, чи, може, це казки, – на Командорах, кажуть, серед літа з морської піни вийшла на піски коров'яча остання Афродіта* [там само].

Описуючи чернігівську дорогу, поетеса переносить символічне значення богині плодючості й землеробства, *Деметри*, на літню жінку, яка все життя працювала на землі, а щоб виживати на старості літ, вимушена продавати овочі зі свого городу: *Від магістралі за два метри, уся закутана в що є, сидить бабуся, як Деметра, у відрах моркву продає* [6, с.123].

Яскравого символічного значення у поетичному тексті української поетеси набуває міфонім *каріатида* й онім *Атлант*. Каріатида в грецькій міфології – це жриці храму Артеміди. Друге значення – назва архітектурного елемента, це – колони у вигляді жіночих фігур, які підтримують дах в античних та європейських будівлях. Атлант – брат Прометея, який, за наказом Зевса, був приречений тримати на своїх плечах небесний звід. У контексті поеми «Зоряний інтеграл» ці міфоніми мають символічне значення українських селян, чоловіка та жінки, які у всі часи, попри нещастя, що випадали на їхню долю, виживали, рослили дітей, і цим самим перемагали смерть: *Мати. Каріатида з божої глини. Підпирає перетрухлі балки своєї хати. Стріха осіла їй на стомлені плечі, солома стирчить між зашкарубленими пальцями, і ластівка звила гніздо на грудях. Батько. Старий Атлант. З могутнього кореня. Шліфований і покорчений тяжкою працею. Мати тримає на собі хату, батько тримає на собі світ...* [6, с.153].

З давньогрецької поеми «Іліада» увійшов у мову стійкий вираз *сізіфова праця* у значенні «важка виснажлива робота, що позбавлена сенсу й перспективи і яка не приносить результатів». Існують різні варіанти міфу про царя Сізіфа, який був покараний богами за хитрість і віроломство, перший зі смертних, хто наважився обдурити смерть. У царстві Аїда він був приречений котити на гору камінь, який кожен раз скочувався вниз.

У вірші «Тінь Сізіфа» Л. Костенко символічно називає долю й працю поета сізіфовою. Молоді мандрівники, які пішли у гори – це *подряпані Сізіфи*, які тягнуть *вгору камінь-рюкзаки* [6, с. 180]. Камінь у контексті цього вірша – це також символ безрезультатних зусиль українців, які не можуть, навіть важко працюючи, подолати злидні. Думки про це поетеса висловлює від імені Сізіфа, тінь якого бачить у горах: *Сидить Сізіф і журиється, біда... Я знаю, важко. У твоєму віці. Либонь, я знаю, що й подумав ти: «Вже краще йти до Бога пасти вівці, ніж на Вкраїні камінь цей тягти»* [там само]. Ім'я Сізіфа переноситься на долю самого автора, його камінь, який скочується у прірву, набуває символічного значення важкої роботи поета, чия праця, на перший погляд, є безрезультатною: *... Йдемо угору, і нема доріг. І тінь Сізіфа, тінь моєї долі... І камінь в прірву котиться з-під ніг...* [там само].

В іншому вірші «Марную день на пошуки незримої...» поетеса розгортає символічне значення оніма Сізіф: *Я – алкоголік страченої суті, її Сізіф, алхімік і мурах. Мої слова, у чоботи не взуті, спливають кров'ю на її тернах* [6, с. 187].

Відомо, що Шекспір у свій час порівнював життя з театром. Цю ж думку підтримує Л. Костенко, наділяючи символічним значенням і власну назву найбільшого амфітеатра античної епохи – Колізей. Саме там у Стародавньому Римі влаштовували бої гладіаторів і бої людей з екзотичними дикими тваринами. За однією з версій, у Колізеї цькували звірами й перших християн (ці події описані у романі Г. Сенкевича «*Quo vadis*» (у перекладі з латини «Куди ідеш»)). Поетеса порівнює себе з тими, хто готовий був жертвувати своїм життям заради віри.

Отже, символічного значення набуває не тільки Колізей, а й уся версія про страту перших християн. Таке ж значення має і одна з ситуацій у пригодах Одиссея з вірша «А

затишок співає, мов сирена». Відомо, що Одиссей, пропливаючи поблизу острова сирен, наказав своїй команді закрити вуха воском, щоб не чути, як співають сирени. Це врятувало їм життя: *А затишок співає, мов сирена. Не треба воску, я не Одиссей. Вже леви ждуть, і жде мене арена. Життя, мабуть, – це завжди Колізей... Коли мене потягнуть на арену, коли на мене звіра нацькують, о, я впізнаю ту непроторенну глупоту вашу, вашу мстиву лють!* [6, с.205].

У вірші «Іспанка Карменсіта» символічне значення відмічаємо у таких онімах: *Кармен, Прометей, скринька Пандори, Мінотавр*. Ім'я *Кармен* набуло символічного значення в сюжеті однойменної опери Бізе. Головна героїня є символом волелюбної жінки, яка передає свою енергію в неповторних іспанських танцях і піснях.

Серед полісемії символічних значень імені *Прометей* є й значення довготривалого страждання, що й актуалізується у вірші.

Фразеологізм «Відкрити скриньку Пандори» означає: *скоїти дію з неоправними наслідками, яку не можна скасувати*. Мінотавр є символом лиха.

Звернімося до тексту вірша, в якому поетеса засуджує громадянську війну в Іспанії 1936-1938 рр., описує ті часи, коли в Радянський Союз протягом 1937-1938 рр. привезли 34 тисячі іспанських дітей, щоб урятувати від загибелі. Дітей всиновлювали, вони жили й навчалися у СРСР. Патріотичні почуття Л. Костенко підсилюють, у тому числі, й символічні значення онімів: *Студентські вечори... Танцюють чи не всі там і чардаш, і мазурку, і танці всіх племен. Приходила до нас іспанка Карменсіта. Любила танцювати, на те ж вона й Кармен... А десь іржаві бомби рибальські рвали сіті. А десь народ іспанський конав, як Прометей... Той час іще настане, ще та хвилина прийде. Колись же вони щезнуть, всі скрині всіх Пандор. Танцюй, танцюй, дитино! Життя – страшна корида. На сотню Мінотаврів – один тореадор* [6, с. 114].

Символічне значення *погана, дурна звичка* у вірші Л. Костенко має вираз з онімом: *давня звичка з профілем Ксантиппи*. Це – ім'я дружини давньогрецького філософа Сократа, що стало апелятивом зі значенням «сварлива й лиха дружина»: *Криши, ламай, троци стереотипи! Вони кричать, пручаються, – ламай! Хоч давня звичка з профілем Ксантиппи благає, плачуть, просять: «Не займай!»* ... [там само, с. 11].

Таким чином, аналіз тільки деяких онімів, що набули символічного значення з авторськими конотаціями, дає підстави стверджувати, що поетичні твори видатної української поетеси Ліни Костенко є невичерпним джерелом імпліцитного поєднання когнітивного та екстралінгвального, що, у свою чергу, є актуальним у мовознавчих дослідженнях різноманітних значень і смислів.

Література

1. *Акімова Н. В.* Проблема розуміння крізь призму теорій сенсу і значення / Н. В. Акімова // Філологічні студії. – 2012. – № 7. – С. 5-14.
2. *Вакуленко С. В.* Чому Олександр Потебня не започаткував науки семантики resp. семасіології? / С. В. Вакуленко // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури : Зб. наук. праць. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго. – 2004. – с. 98-108.
3. *Жуковська Г. М.* «Усе іде, але не все минає». Пам'ять і час у творчості Ліни Костенко: Монографія / Г. М. Жуковська. – К.: Книга, 2010. – 188 с.
4. *Зеленин Д. К.* Магическая функция слов и словесных произведений / Д. К. Зеленин // Избранные труды. Статьи по духовной культуре. 1934-1954 / Вступ. ст., сост., подготовка текста и коммент. Т. Г. Ивановой. – М.: Индрик, 2004. – С. 45-55.

5. Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: Міркування на базі твору Ліни Костенко «Коротко – як діагноз» / Ю. О. Карпенко // *Linguistica slavica*. Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк. – К.: Кий, 2002. – С. 75-83.
6. Костенко Л. В. *Вибране* / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
7. Селіванова О. О. *Лінгвістична енциклопедія* / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля- К, 2010. – 844 с.
8. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник* / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Стернин И. А. *Значение и концепт: сходства и различия* / И. А. Стернин // *Общение. Язмовое сознание. Межкультур-ная коммуникация* : сб. ст. / Ин-т язмкознания РАН. – Калуга : КГПУ им. К. Э. Циолковского, 2005. – С. 135-143.

References

1. Akimova, N. V. (2012), *Problema rozuminnya kriz' pryzmu teorii sensu i znachennya*, *Filolohichni studiyi*, № 7, pp. 5-14.
2. Vakulenko, S. V. (2004), *Chomu Oleksandr Potebnya ne zapochatkuvav nauky semantyky resp. semasiolohiyi?*, О. О. Potebnya у aktual'ni pytannya movy ta kul'tury : *Zb. nauk. prats'*, *Vydavnychyy Dim Dmytra Buraho*, К., pp. 98-108.
3. Zhukovs'ka, H. M. (2010), *«Use ide, ale ne vse mynaye»*. *Pam'yat' i chas u tvorchosti Liny Kostenko*: *Monohrafiya*, *Knyha*, К., 188 p.
4. Zelenyn, D. K. (2004), *Mahycheskaya funktsyya slov y slovesnykh proyzvedenyyu*, *Yzbrannyye trudy. Stat'y po dukhovnoy kul'ture. 1934-1954*, *Vstup. st., sost., podhotovka teksta y komment.* Т. Н. Yvanovoy, . Yndryk, М., pp. 45-55.
5. Karpenko, Yu. O. (2002), *Pro literaturnu onomastyku: Mirkuvannya na bazi tvoriv Liny Kostenko «Korotko – yak diahnoz»*, *Linguistica slavica*. Yuvileynyy zbirnyk na poshanu Iryny Mykhaivivny Zheleznyak, Kyu, К., pp. 75-83.
6. Kostenko, L. V. (1989), *Vybrane*, *Dnipro*, К., 559 p.
7. Selivanova, O. O. (2010), *Linhvistychna entsyklopediya*, *Dovkillya- K, Poltava*, 844 p.
8. Selivanova, O. O. (2008), *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy*, *Pidruchnyk*, *Dovkillya-K, Poltava*, 712 p.
9. Sternyn, Y. A. (2005), *Znachenye y kontsept: skhodstva y razlychyya*, *Obshchenye. Yazmkovoe soznanye. Mezhhul'tur-naya kommunykatsyya* : sb. st., *Yn-t yazmkoznanyya RAN*, . К·НПУ им. К. Э. Tsyolkovskoho, *Kaluha*, pp. 135-143.

О. В. Яковлева,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания*

К ПРОБЛЕМЕ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА В ЛИНГВИСТИКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ЛИНЫ КОСТЕНКО)

В статье описаны разные типы значения слова, которые сегодня являются актуальными в лингвистических исследованиях. Основное внимание уделено анализу символического значения онимов в стихотворных текстах известной украинской поэтессы Л. Костенко. В данных текстах отмечены и авторские коннотации, которые сопровождают широко известную символику в отдельных именах.

Ключевые слова: ближайшее значение, лексикографическое, психологически реальное, символическое значение, оним, аппеллятив.

O. V. Yakovleva,

*Odessa Mechnikov National University,
General and Slavonic Linguistics Department*

**TO THE PROBLEM OF THE MEANING OF THE WORD IN LINGUISTICS
(ON THE MATERIAL OF POETRICAL WORKS BY LINA KOSTENKO)**

The article describes different types of meanings of the word, which today are relevant in linguistic research. The main attention is paid to the analysis of the symbolic significance of onyms in poetic texts of the famous Ukrainian poetess L. Kostenko. The author's connotations, which accompany the well-known symbolism in individual names are noted in these texts.

The analysis of some onyms having gained a symbolic meaning with the author's connotations allows to state that the poetic works of the outstanding Ukrainian poet Lina Kostenko are a constant origin of the cognitive and extralingual implicit combination, which, in its turn, is essential in the linguistic researches of different meanings and senses.

Key words: the nearest meaning, lexicographic, psychologically real, symbolic meaning, onym, appellative.